

Det historiska Armenien

Det ursprungliga Armenien upptog, ett flertal sekel f Kr, ett stort område öster om Mindre Asien och söder om Kaukasus. Svarta havet och Kaspiska havet ligger i nordväst, respektive nordost. Söderut låg parternas och persernas mäktiga riken. Den kanske mest kända symbolen för Armenien är berget Ararat, där Noaks ark ska ha strandat efter sin långa resa. (Idag ligger visserligen berget strax innanför den turkiska gränsen, men det är fullt synligt från många delar av landet.)

Namnet Ararat är nära besläktat med Urartu, assyriernas namn på det kungarike som en gång låg på samma plats som det historiska Armenien. Detta rike nådde sin höjdpunkt omkring 800-talet till 500-talet f Kr och var då en stark konkurrent till det mäktiga Assyrien, om makten i området. En annan historiskt och symboliskt viktig plats är Araxesdalen, som är mycket bördig och som av vissa påstås vara det ursprungliga Edens lustgård.

När Urartu-riket gick under ca 590 f Kr kom olika stammar invandrande till området. Tillsammans kallade de sig för Hayastan, vilket fortfarande är det armeniska språkets benämning på Armenien.

Tre hjältar

Den armeniska historien skulle kunna skrivas mycket lång och händelserik, men de första femhundra åren e Kr skulle kunna sammanfattas runt tre historiska hjältar, vilka alla har sin plats i den armeniska identiteten.

189 f Kr utgjorde delar av Armenien en provins inom det seleukidiska riket, men detta år inleddes även något som skulle bli den armeniska storhetstiden. Arthases (Artaxias) utropade nämligen en del av området till ett självständigt kungadöme, vilket under den närmaste följande tiden fick flera efterföljare. Med tiden kom de att närma sig varandra, för att sedan, under kung *Tigran den store* (95 – 56 f Kr) bli enade till en nation. Det var också under honom som det historiska Armenien nådde sin geografiskt sett största utbredning, omfattande bland annat delar av Mesopotamien, Syrien, Cilicien och ända ner mot Palestina. Visserligen hann riket även minska en del under kung Tigrans styre, då romarna erövrade delar av landet, men detta talas det inte mycket om, utan det är enandet av landet som är det viktiga.

Under åren 287 – 294 och 297 – 330 e Kr styrdes Armenien av kung *Tirdat III*. Det var under dennes tid som St Grigor (Gregorius), upplysaren, enligt traditionen kom till landet och

ska ha omvänt kungen (och därmed hela folket) till kristendomen. Detta ska ha skett år 301 och med stöd av detta hävdar armenierna att de utgör den äldsta kristna staten i världen och armenierna det äldsta kristna folket.

Från år 430 och under ett par århundraden framöver var Armenien delat mellan Bysans i väst och perserna i öst. De senare inledde förföljelser mot folket för att få dem att övergå till den persiska zoroastrismen. En nationell, armenisk armé samlades dock under general *Vardan Mamikonians* ledning för att kämpa mot perserna. År 451 stod ett avgörande slag vid Avrayr, där visserligen armenierna förlorade mot den överlägsna persiska krigsmaskinen och där general Vardan dog, men armenierna garanterades rätten att förbli kristna under persisk överhöghet. Vardan är en förebild för folkets kamp mot olika förtryckare och kampen för rätten att vara kristna.

Ett lidande folk

Förutom de dryga sex seklerna kring Kristi födelse har armenierna nästan alltid varit styrda av (och ofta uppdelade mellan) andra riken. Den längsta perioden av främmande styre och även den som kanske har satt mest spår i dagens armeniska identitet var den turkiska/ottomanska tiden. Redan under 1000-talets andra hälft trängde turkarna in i området och tog makten för ett par hundra år. Efter ett antal andra härskare från olika håll kom sedan Armenien åter under turkiskt styre på 1500-talet, något som skulle sätta ett outplånligt spår i den armeniska historien.

Genom historien har återkommande upprorsförsök mot olika ockupationsmakter så gott som alltid brutalt slagits ned. Detta har givit den armeniska identiteten en ständig närvaro av det historiska lidande som folket gått igenom under århundradenas lopp. Det finns dock ett särskilt tillfälle som varit upphov till värre lidande än någonsin tidigare. Under 1880-talet hade en nationell armenisk rörelse uppstått, något som inte sågs med blida ögon av de styrande turkarna. Svåra förföljelser kom till följd av detta, vilka kulminerade i deportation och systematisk utrotning av omkring 1,5 miljoner människor under och strax efter första världskriget. Denna ofattbara tragedi lever kvar i näst intill varje armenier idag, och går ofta under namnet ”massakern”.

Att detta ”historiens första folkmord” idag kan vara så okänt är skrämmande. Relativt sett var massmorden på armenier större än nazisternas utrotningsförsök av judar. De 1,5 miljoner

som avrättades utgjorde en större del av folket än de ca 6 miljoner judar som fick sätta livet till under andra världskriget.

Kyrkan ger identitet

Då armenierna saknat kungar och andra oberoende styren under större delen av historien har ledarskapet för nationen, och därmed också centralpunkten för identifikationen, tagits över av den armeniska apostoliska kyrkan. De mest begåvade intellektuella har ofta blivit präster och under lång tid var den armeniska utbildningen underställd kyrkan. Tillsammans med den gemensamma historien av lidande och det egna språket utgör den kristna tron grundpelarna i den armeniska identiteten.

Den armeniska kyrkan präglas av två starka särdrag. Det första är kyrkans strukturella demokratiska uppbyggnad. Liksom flera andra kyrkor är den armeniska kyrkan idag uppdelad i (fyra) patriarkat, i vilka patriarkerna (katolikoserna) har en stark ställning som talesmän för den armeniska befolkningen i respektive område. Det råder dock inga motsättningar patriarkerna emellan, utan snarare tvärtom. I ett tal uttryckte en av dem sig på följande sätt: ”Vi är en kyrka. Vi har varit en kyrka genom århundraden. Vi ska fortsätta att vara en kyrka i kommande århundrade.” Den, med historiska mått mätt, demokratiska och allomfattande kyrkan har säkerligen många gånger motverkat splittring hos folket. Det andra karaktärsdraget är den på vissa punkter näst intill unika kristna läran. Framför allt är det den monofysitiska ståndpunkten som utmärker sig, vilken utvecklas senare.

Det är också i ljuset av den armeniska kyrkans starka position som man bör se traditionen att söka rötterna tillbaka till Noas son Jafet och därmed (med hjälp av religionen) rättfärdiga sin närvaro i det historiska Armenien. Kanske har kyrkans roll ändå varit än starkare utanför det armeniska territoriet. De många armenier som genom historiens lopp levt utanför hemlandet har ändå bibehållit en utpräglad känsla av etnisk egenart, generation efter generation. Man har exempelvis betecknat kyrkan som ”det frånvarande fosterlandets synbara själ”.

Kyrkans lära och tradition

Trots att vissa traditioner har levt kvar sedan tiden innan kristendomens ankomst och mer eller mindre har blivit accepterade av kyrkan är den armeniska läran grundad på Bibeln och de tre första allmänna (ekumeniska) kyrkomötena.

Två särarter i den armenisk-kristna traditionen är dels det s k djuroffret, matal, och dels det symboliska livsträdet. Djuroffret härstammar från förkristen tid, men tillämpas fortfarande på vissa platser. Dock ses det idag snarare som en sedvänja än en religiös handling och det finns en tendens från kyrkans håll att förtiga matal-ceremonin, men man kan inte bortse ifrån att kyrkan på ett tidigt stadium godkände offrandet och även reglerade det i sina religiösa lagar. Livsträdet å sin sida, är ett bra exempel på den religiösa och kulturella kontinuitet som präglar det armeniska området. Från den tidiga Urartu-kulturens många bilder av livsträdet, via armenisk ”trädkult”, till dyrkan av Kristi kors som livsträdet har den förkristna symbolen ”slussats in” i den kristna läran.

Vid det första kyrkomötet i Nicaea år 325 representerades armenierna av Grigor, upplysaren, och de centrala punkterna var beslutet att Fadern, Sonen och den Helige Anden är tre personer som tillsammans bildar *en* gudom. Detta är en av grundpelarna i den armeniska läran, liksom den trosbekännelse som formulerades vid mötet och som sjungs i varje armenisk mässa.

Kyrkomötet i Efesus år 431, det tredje i ordningen, konstaterade att Kristus inte bara var en människa som utgjorde Guds tempel, utan att Kristus är Guds son och att därmed Maria inte bara är Kristi moder utan också Guds moder. Detta är en ståndpunkt som även den armeniska kyrkan fasthåller, liksom majoriteten av mötets deltagare.

Det fjärde kyrkomötet, som hölls år 451 i Kalcedon, saknade armenisk närvaro, då de låg i strid med perserna vid Avarayr. När de senare fick del av mötets beslut förkastade de detta. Man kunde dels inte godta den romerske påven Leos ståndpunkt att påven av Rom skulle vara kyrkans överhuvud. Mötet proklamerade också tron på Kristi dubbla natur, den mänskliga och den gudomliga. Den armeniska kyrkan hävdar istället ”tron på en enda förenad natur hos Guds enfödde son”. Detta kom att kallas den monofysitiska läran, och lever idag kvar även i exempelvis den koptiska och den etiopiska kyrkan.

Armeniska kyrkans sakrament

I den armeniska kyrkan räknar man till sju sakrament av vilka tre (dopet, konfirmationen och ordinationen) endast kan tas emot en gång. De sju sakramenten är:

Dopet – det grundläggande sakramentet. Genom dopet förenas man med Kristi kropp och inlemmas i Kristi kyrka. Man får syndernas förlåtelse och blir värdig att ta emot de övriga sakramenten.

Myron-smörjelsen/konfirmationen – följer omedelbart efter dopet. Sätter den döpta människan i stånd att möta världens prövningar och frestelser. Nu mottager hon den heliga Anden, vilket gör henne redo att bekänna den kristna tron.

Nattvarden – en mötesplats för de kristna, ett enhetens sakrament. Den plats där Kristus föder lemmarna i sin kropp och förenar dem med sig själv. De yttre, synliga tecknen är (det osyrade) brödet och vinet, som mottas av de kristna efter att ha helgats av prästen. Brödet och vinet förvandlas visserligen inte fysiskt till kött och blod, och Kristus är inte fysiskt närvarande, men han är det andligt.

Nattvarden är en andlig reningsprocess och endast den som tror och som ångrar sina synder kan ta del av nattvarden, annars kan man inte få del av välsignelsen. Följden blir andlig skada och fördömelse, men för den som bekänner sina synder blir nattvarden en överlåtelsehandling. Den som vill delta i den heliga måltiden måste alltså först bikta sig, ta emot absolution (förlåtelse) och visa att man vill göra bättring. Man måste också fasta från midnatt innan man går till nattvarden, den ska nämligen vara det första man tar i munnen den dagen.

Bikten och botgöringen – till för dem som behöver förlåtelse för de synder de begått efter dopet. Sakramentet består av tre delar; botfärdigheten, bikten inför prästen, som uttalar absolutionen, samt avlösningen. Absolutionen kan endast uttalas av en präst eller någon annan högre kyrklig ämbetsman, vilka fått myndigheten att göra detta genom den apostoliska successionen. Prästen handlar här som Guds tjänare, inte som egen person. Det är endast de som verkligen ångrar sig som kan få absolution.

Ordinationen – avskiljer en medlem av Kristi kropp till en särskild tjänst inom kyrkan. Den armeniska kyrkan har åtta olika ordinationer, fyra lägre och fyra högre. De lägre är dörrvaktare, föreläsare, edsvärare och lampbärare. De högre är diakon, präst, biskop, samt katolikos.

Äktenskapet – en varaktig förening mellan man och kvinna, liksom föreningen mellan Kristus och kyrkan är varaktig. Äktenskapet är en förbindelse instiftad av Gud och räknas därför till sakramenten. Idealet är egentligen kyskhet, men ”om de inte kan behärska sig bör de gifta sig; det är bättre att gifta sig än att brinna av åtra” (1 Kor 7:9). Målet för äktenskapet är att skaffa barn, som ska bli nya medlemmar i kyrkan. Till skillnad från de andra sakramenten finns inga yttre ceremonier för äktenskapet, då det innehåller sådant som inte helt ryms inom en religiös

ram. Äktenskapets yttre sida består snarare i att man börjar leva på ett nytt sätt, än att man genomgår en högtidlig ceremoni. I teorin kan äktenskapet endast upplösas genom döden och ett nytt äktenskap med en skild person medan den förre maken ännu är i livet är ett brott mot Guds lag.

Sjuksmörjelsen – det sjunde sakramentet, vilket handlar om en förberedelse inför döden.

Den gudomliga liturgin

Armenisk liturgi är fylld av vördnad för det heliga. Alla böner och ceremonier bär något av en ”klassisk skönhet” i sina utformningar. Liturgin fyller församlingen med glädje och triumf och allt är i botten ett uttryck för det hemlighetsfulla skeende då Gud blev till människa.

Den armeniska liturgin kan delas in i tre delar; den första delen är en *förberedelsegudstjänst*, där prästen klär sig i mässkruden och förbereder nattvarden. Del två är *katekumenernas gudstjänst* (katekumener var människor som ännu inte döpts in i den fornkristna församlingen och därför inte fick ta nattvarden). Den tredje delen är de *troendes gudstjänst*, där nattvarden utdelas.

Liksom så mycket annat när det gäller armenierna har liturgin rötter långt tillbaka i tiden, i den urkristna gudstjänsten. Redan på 100-talet började man fira gudstjänst efter bestämda former och på 300-talet hade liturgier utformats i grekiska, koptiska syrianska och armeniska kyrkor.

Material

Bonniers Lexikon, del 1, Bonniers, Ljubljana, 1994

Bonniers Lexikon, del 13, Bonniers, Ljubljana, 1996

Gunner, Göran, m fl – Längtan till Ararat, Förlagshuset Gothia, Bollebyggd, 1985

Karlsson, Karl-Göran, - Armenien: Från berget Ararat..., MH Publishing, Göteborg, 1990

Lang, David Marshall – Armenier: Ett folk i exil, Tryckeriförlaget, Täby, 1989